

Het publiek(e) in (on)veilige tijden.

Maurice Specht

Rotterdam, november 2005

'Citizens are not born; they are made' (Cruikshank, 1999, 3)

Vaak wordt gesteld dat onder druk van toegenomen criminaliteit en terroristische dreiging, de publieke sfeer van karakter is veranderd. De scheiding die bestond tussen de publieke ruimte en de private ruimte zou ter discussie staan.

Een sprekend voorbeeld hiervan komt uit mijn eigen slaapkamer. Sinds een aantal weken hoor ik 's ochtends als ik wakker wordt namelijk een zacht gemurmel. Na goed geluisterd te hebben bleek het uit het ondergrondse metrostation op de hoek van mijn straat te komen. Ik kon echter niet verstaan wat er gezegd werd. Nu ga ik echter wel eens met de metro en daarom weet ik nu dat dit gemurmel mij en mijn reisgenoten vraagt om onze tassen niet onbeheerd achter te laten en indien zich een verdachte situatie voordoet contact op te nemen met het RET-personeel. Het gemurmel kan ik nu dan ook niet meer loskoppelen van deze boodschap. Vergeten spullen zijn vastgekoppeld aan terrorisme en niet meer aan verlies, hooguit aan een potentieel verlies van levens.

In wat ooit het summum van een privé ruimte was, word ik doorlopend herinnerd aan het feit dat de publieke ruimte een gevaarlijke is. En het gaat nog een stap verder. Want als ik door mijn slaapraam kijk om het gevaar te zien, wordt het idee van dreiging nog verder versterkt. Mijn straat wordt namelijk continu bewaakt door camera's. Dat duidt er toch op dat er wel iets aan de hand moet zijn (geweest), zo geeft je gevoel je aan.

De publieke ruimte die ik vanuit mijn slaapkamer ervaar, toont zich dus als een gevaarlijke, een onveilige wereld. Dit is slechts een voorbeeld van hoe de publieke ruimte ons op een nieuwe manier aanspreekt. Dit maakt het noodzakelijk dat wij opnieuw gaan nadenken over wat de publieke ruimte nu is. In dit stuk wil ik laten zien dat het daarvoor belangrijk is dat we begrijpen wat een publiek is.

Arendt en Habermas over de publieke ruimte

Twee filosofen spelen in de discussie over de publieke ruimte een prominente rol: Hannah Arendt en Jurgen Habermas. In de *Human Condition* onderscheidt Arendt drie vormen van handelen: arbeid, werk, actie. Deze laatste is voor haar specifiek voor de mens en stelt hem in staat tot politiek handelen. Dit is voor haar nu precies het kenmerk van de publieke sfeer. In de publieke sfeer gaat het niet om het jezelf in leven houden (arbeid) of een instrumenteel handelen (werk) maar om het creëren van een gezamenlijke wereld. In de publieke sfeer draait het volgens Arendt erom ons in onze pluraliteit tot elkaar te verhouden. Dit politieke moment is voor Arendt in onze moderne tijd in gevaar omdat 'what makes mass society so difficult to bear is not the number of people involved, or at least not primarily, but the fact that the world between them has lost its power to gather them together, to relate and to separate them' (Arendt, 1998, 53). De opkomst van het idee van privacy, het sociale en het instrumentalisme zijn voor Arendt kenmerken van deze massamaatschappij en maken dat de publieke sfeer aan kracht heeft verloren.

Ook Habermas' geschiedenis van de publieke sfeer in 'The Structural Transformation of the public sphere. An inquiry into a category of bourgeois society' is een 'Verfallsgeschiede'. Waar Arendt haar idee van de publieke sfeer situeert bij de Grieken, is zij voor Habermas in haar moderne vorm het resultaat van 17^e eeuwse West-Europese ontwikkelingen. Zij komt op in salons, kranten koffiehuisen en andere praktijken waarin *private personen* samen komen om gezamenlijk problemen van de staat te bediscussiëren.

De publieke sfeer is voor Habermas een emancipatoire en kritische ruimte waarin de macht van de staat onder controle gehouden kan worden. Wat hij in zijn studie laat zien is hoe deze potentie in de loop van haar praktische ontwikkeling is tenietgedaan. De oorzaken voor Habermas hiervan zijn de macht van het kapitaal in de massamaatschappij en de 'interpenetration of state and civil society, which make it harder to conceive of the private public sphere as a limitation on state power' (Warner, 2002, 49)

Zowel Habermas als Arendt analyseren hoe de publieke sfeer haar oorspronkelijke kracht heeft verloren in onze moderne tijd. Vooral Habermas probeert daarom in zijn latere werk de voorwaarden te doordenken waaronder de publieke sfeer weer die kritische rol kan vervullen die hij haar toeschrijft. Dit leidt tot de procedurele argumenten voor een (contrafactisch) machtsvrij discussie in zijn latere werk. Hiermee probeert Habermas echter de verkeerde vraag te beantwoorden, omdat hij daarmee al veronderstelt dat wij weten wie of wat het publiek is. In het licht van hedendaagse ontwikkelingen zou ik willen stellen dat juist dit is wat ter discussie staat. Vragen die centraal zouden moeten staan zijn dan ook

bijvoorbeeld: wat is een publiek ? hoe ontstaat een publiek? Wie wordt er aangesproken, wie voelt zich aangesproken, hoe wordt er aangesproken en over wie wordt er gesproken als er gesproken wordt over, van, tot of tegen een publiek? En moeten we niet over publieken spreken, en welke gevolgen heeft dit voor ons denken over de publieke sfeer?

Governmentality

Om deze vragen op een zinnige manier te stellen moet we volgens Arendt's opvatting van het publiek(e) als een politiek probleem vasthouden, maar moeten we haar ontologisch niveau verlaten. Habermas zijn aandacht voor praktijken biedt wat dat betreft een beter aanknopingspunt. Ik zou willen stellen dat Foucaults governmentality concept en hierop georiënteerde studies naar hedendaagse vormen van samenleven precies juist deze vragen goed (kunnen) stellen.

Foucaults college's van 1978 en 1979, waarin hij dit concept ontwikkelt, draaiden om de bestudering van de moderne betekenis van besturen. Hierbij ging het hem niet om sociologische verklaringen of rechtvaardigingen van bestuur, maar om 'the procedures and means employed to ensure, in a given society, the 'government of men' (Foucault, 1998, 67, 520)'. *Dat* wij bestuurd zullen (en moeten) blijven is voor Foucault niet de vraag. De vraag is *op welke manier* wij bestuurd willen worden. In een lezing uit 1978 zegt hij hierover het:

'I do not mean by that that governmentalization would be opposed in a kind of face-off by the opposite affirmation, 'we do not want to be governed, and we do not want to be governed at all'. I mean that, in this great preoccupation about the way to govern and the search for ways to govern, we identify a perpetual question which would be: 'how not be governed *like that*, by that, in the name of those principles, with such and such an objective in mind and by means of such procedures, not like that, not for that, not by them''. (Foucault, 1997a, 28) Vanuit het perspectief van governmentality onderzoekt Foucault de manieren waarop onderscheidingen, vormen van weten en technieken onze politieke realiteit bepalen en kenbaar maken zodat er op ingegrepen kan worden. Hij laat zien hoe met behulp van deze middelen de te besturen realiteit wordt gevormd, waarbij geprobeerd wordt te doen alsof deze realiteit altijd al bestond. Via deze vorm van onderzoek kan volgens mij zicht gekregen worden op hoe een publiek ontstaat. Hiermee wordt ook de relatie tussen governmentality en bestaansethetica in het werk van Foucault duidelijk. Beide zijn een onderzoek naar manieren waarop een houding ten opzichte van zichzelf en anderen ontstaat. Of gesteld in termen van dit stuk, wordt geprobeerd zichtbaar te maken hoe in het aanspreken en aangesproken wordt zoiets als een publiek en een publieke houding kan

ontstaan. Een praktische en theoretische uitwerking van Foucault's late werk vanuit dit perspectief kan daarom ook bijdragen om beter te begrijpen wat er precies gebeurt met een publiek in onveilige tijden.

(On)veilig publiek

Een theoretische uitwerking kan ik hier niet geven¹, daarom beperk ik mij tot een aantal ontwikkelingen die duidelijk maken dat (on)veiligheid de betekenis van het publiek(e) ter discussie stelt. Instructief voor de manier waarop via het (on)veiligheidsdiscours een specifieke manier van besturen ontstaat, is de veranderde reactie op criminaliteit. Waar de overheid zich vroeger alleenheerser op dit gebied waande, stelt zij nu nadrukkelijk dat niet van haar alleen gevraagd mag worden onze veiligheid te garanderen. Men spreekt in dit verband wel van een 'responsibiliserings-strategie'. Mensen, of groepen mensen, worden aangesproken om zelf een rol te spelen in het vergroten van de veiligheid van hun omgeving. Niet langer is het publiek passief aanwezig als potentieel slachtoffer, maar zij krijgt nu een actieve rol toebedeeld.

Dit neemt een aantal vormen aan. Zo is daar de alertheid waarmee ik begon die van een ieder gevraagd wordt, maar ook het aanbrengen van sloten en inbraakbeveiliging op je huis en kliktelefoons zijn vormen van directe actieve vormen van verantwoordelijkheid die gevraagd wordt te nemen. Hierbij wordt het private dus het publieke ingetrokken.

Aan de andere kant zien we tegelijkertijd ook vanuit deze zelfde gedachte juist een tegengestelde beweging ontstaan, namelijk de beweging om publieke ruimte weer tot privé ruimte te maken. Het voorbeeld hiervan is de 'gated community'.

Een andere ontwikkeling lijkt mij de verschuiving van de criminaliteitsproblematiek weg van de overheid naar allerlei netwerken van samenwerkende publieke instanties, bedrijven, belangenverenigingen, wijkverenigingen, scholen, buurtcomités enz. Ook hier zien wij hoe de oude scheidslijn tussen privaat en publiek ter discussie wordt gesteld².

Natuurlijk is dit niet de enige reactie op de toegenomen criminaliteit en de terroristische dreiging. Naast deze preventieve reactie zien we ook een (harde) repressieve reacties, zoals de identificatieplicht, de terrorismewetgeving, de toename van camera's, preventief fouilleren enz. Hoewel deze zaken absoluut bekritiseerd moeten worden, zijn de andere ontwikkeling die ik noemde veel fundamenteeler, omdat zij de relatie tussen de overheid en burgers radicaal ter discussie stelt. Waar de repressieve reactie vasthoudt aan de oude

¹ Hiervoor verwijs ik naar het werk van Nikolas Rose, Thomas Lemke en Mitchell Dean.

² Voor een studie van deze ontwikkeling in Nederland, zie Terpstra, J. en Kouwenhoven, R., 'Samenwerking en netwerken in lokale veiligheidszorg', IPIT, Enschede/ Programma Politie & Wetenschap, Apeldoorn

rolverdeling tussen overheid en burgers, zie je juist in de meer preventieve reactie dat hier de betekenis van het publiek(e) ter discussie staat. Hier zie je hoe burgers op nieuwe manieren aangesproken worden, zich aangesproken voelen, aangesproken willen worden en ook de overheid aanspreken. En deze ontwikkeling zie je niet alleen op het gebied van de criminaliteit, maar ook op het gebied van de gezondheidszorg, werk(eloosheid) enz. Wat je op al deze gebieden ziet gebeuren is de ontwikkeling van nieuwe technologieën die een publiek laten ontstaan. Technieken hebben namelijk geen publiek, maar creëren hun publiek. Het publiek dat in het functioneren van een techniek dus wordt gecreëerd wordt al voorondersteld. Het is deze dynamiek die onderzocht moet worden. Want hoewel het nemen van je verantwoordelijkheid een bevrijdend karakter kan hebben, komt zij ook met kosten. Niet alleen financieel, maar vooral ook psychologisch en moreel, omdat zij ook een verplichtend karakter heeft. Je kan namelijk niet niet je verantwoordelijkheid nemen, zonder veroordeeld te worden als het fout gaat. Kritisch onderzoek naar de nieuwe publieken die aan het ontstaan zijn is dan ook van essentieel belang.

Literatuur

Arendt, H., 1998 (1958), *The Human condition*. The University of Chicago Press, Chicago

Cruikshank, B., (1999), *The will to Empower. Democratic citizens and other subjects*. Cornell University Press, Ithaca and London

Foucault, M., (1997), *What is critique?* In Foucault, M., *The politics of truth*, Semiotext(e), New York

Foucault, M., (1998), *Security, Territory and Population*. In *Ethics: Subjectivity and Truth: Essential Works of Foucault, 1954-1984. Essential Works of Foucault, 1954-1984 , Vol. 1*, Semiotext(e), New York

Warner, M., 2002, *Publics and counterpublics*. Zone Books, New York